

Gablonz ***Jablonec***

Štěpán Kučera

Gablonz Jablonec

Vyšlo také v tištěné verzi

Štěpán Kučera

Gablonz / Jablonec – e-kniha
Copyright © Druhé město – Martin Reiner, 2022

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Gablonz
Jablonec

Štěpán Kučera

© Štěpán Kučera, 2022

Photos © Alena Čechová, 2022

© Druhé město — Martin Reiner, 2022

ISBN tištěné knihy: 978-80-7227-886-2

ISBN ePUB: 978-80-7227-735-3

ISBN MOBI (Kindle): 978-80-7227-736-0

ISBN PDF: 978-80-7227-737-7

*věnováno dvěma obyvatelkám Jablonce,
dvěma Annám – mojí babičce (*1932)
a mojí dceři (*2022)*

*poděkování Christě Petráskové, Jitce Noskové
a Miloslavu Nevrlému*

Parník Gablonz, 1912

*S lodí, co veze z Jablonce bangle
jak cukrkandle,
pojedu jednou až do Bombaje.*

*Ovocné mošty a do nich stýbla,
sny pana Biebla.
Noc srší jiskry jak od tramvaje.*

*Zastavíme jen v přístavu Aden,
na noc a na den,
ve městě džinnů a Aladinů.*

*Do velké války jsou to dvě léta
a ryba vzlétá,
zatím jen kousíček nad hladinu.*

*I klenba světa zrána se leskla
jak kroužek ze skla,
co zdobí ruce indických žen.*

*S lodí, co veze z Jablonce bangle
jak cukrkandle,
odplouvá starý svět neporažen.*

A blurred background image of a beach scene. In the foreground, a person is standing in shallow water, their reflection visible below. In the middle ground, several people are swimming or sunbathing. In the background, more people are visible on the beach and in the water. The overall scene is bright and sunny.

Gablonz

Konec světa I

Když v prvním roce nového století začnou jednání o stavbě jablonecké přehrady, je to pro obyvatele mšenského údolí začátek konce světa. Jejich domov má skončit na dně přehradního jezera, chalupy mají být strženy a krajinu jejich dětství osídlí sumci, úhoři a škeble.

Mšenští chtějí zabránit stavbě za každou cenu. Najmou si německého advokáta z České Lípy, pošlou protestní spis a pak i svoje vyslance na ministerstvo orby, schválí si nový územní plán, který s přehradou nepočítá, snaží se na svou stranu získat obyvatele okolních obcí, a když v roce 1906 Jablonec navštíví císař František Josef I., předloží mu prosebný list.

Jablonecké podnikatele spojené ve Vodním družstvu ani zemské úřady ale nepřesvědčí, protože všichni ještě mají v paměti nedávnou povodeň, která jen v českém povodí řeky Nisy zabila na sto dvacet lidí. Stavební inženýr tajný rada Otto Intze navrhne důmyslnou soustavu přehrad v povodí Nisy, z nichž mšenská bude poslední a největší. Poplatky za stížnosti, za soudní jednání i za advokáta vyprázdní mšenskou obecní pokladnu a obyvatelé údolí nakonec s povděkem přijmou finanční náhrady i nové domky; a starosta Mšena Julius Kittel – potomek z rodu bájného „dávlova doktora“ – v roce 1909 spořádaně provede úřední prohlídku hotové hráze.

Zatím však v mšenském údolí za horkých letních nocí svítí opozdilým chodcům na cestu svatojánské mušky a ulicí na okraji Mšena cinkají vozy elektrické dráhy k oslavě novorozeného století.

Ohlédnutí za českými a německými řadry

První exportéři na území dnešního Jablonecka pobývali před sedmi tisíci lety, tedy ještě dřív, než v Egyptě vyrostly první pyramidy. Tehdy, v mladší době kamenné, se na hřebeni Černé studnice těžila hornina, které dnes říkáme „metabazit typu Pojizeří“. Tento kámen se hodil na výrobu seker i dalších nástrojů a pomocí sítě výměnného obchodu se dostal z jabloneckých hor až na území dnešní Itálie. Jakým jazykem spolu pravěcí exportéři mluvili, těžko říct, jistě to však nebyla čeština ani němčina.

První písemná zmínka o Jablonci pochází z roku 1356. Původní název „Jablonecz“ se později změnil na „Gebeluncz“ a ještě později na „Gablonz“. Zemské desky z roku 1538 toto místo popsaly jako „Jablonecz pustý“, a teprve založení sklářské hutě ve Mšeni roku 1548 sem znovu vrátilo život.

Mšeno znamená místo porostlé mechem. Němci obci říkají *Grünwald*, tedy *Zelený les*. Zakladatel první zdejší sklárny se jmenoval Franz Kuntze a snad přišel jako předvoj sklářů z Crottendorfu, kteří si doma vykáceli většinu stromů, a proto teď chtěli vytěžit mšenské pralesy. Ještě v 16. století byla v soupisu majetku pánů z Vartenberka huť nazvaná česky – „Sklenahut na Mšeno“, v 18. století se už pod horami rozprostřela jazyková hranice. Češi převažovali v nížinách, ve slunném kraji pískovců, zatímco Němci obývali hory, kraj žuly, kam přicházelo jaro vždycky alespoň o dva týdny později.

První cestopisnou zprávu o Jizerských horách sepsal roku 1796 německý úředník pražského zemského gubernia, podle svých vlastních slov „básník a filozof“; jeho vyprávění přeložil do češtiny Miloslav Nevrlý a vrátil do své *Knihy o Jizerských horách*.

Přechod z českého do německého kraje popsal cestopisec takto: „...dřevěné, dobré a pěkně stavěné domy nastoupily na místo bédných, slámou pokrytých hliněných chýší, ovocné zahrady zbujněly a rozkošatěly a děti již nebyly polonahé či zcela nahé a plny špíny, nýbrž čistounké a pěkně oblečené.“

A ještě: „...světlé vlasy a modré oči byly stále častější a černé oči vzácnější, zahnuté nosy jsme pozorovali více než tupé a celá rasa nebyla již tak malá a rozložitá jako v nížině, nýbrž štíhlejší a vyšší. Pouze v jednom ohledu tratí Němci, a sice německé paní a dívky, a to pokud se jmenovitě ňader a poprsí dotýče. Zde by měla Matka Příroda směle a náležitě přenést něco z často i přílišného nadbytku českých krás na jejich severnější sousedky a odpomoci tak podstatnému nedostatku velké části německých paní a dívek.“

České národnostní probouzení 19. století chovalo k horám nedůvěru. Karel Klostermann v knize *Ze světa lesních samot* připsal paní hajné z Šumavy takovouto řeč k mladému adjunktovi: „Nu, jakpak se líbilo mladému pánovi? Špatně, špatně, není-li pravda? Není divu. U nás je krajina ošklivá, samý les, samý vrch – to je v kraji českém jinaká краса! Všechno pěkně rovno, všude pole, všude čisto...“

A ta šumavská promluva by mohla zaznít i v Jizerských horách.

Proměna americká za málo let

z Ottovy edice Čechy, Díl XII. – Severní Čechy, 1905

„Jablonec nad Nisou, obávaný soupeř Liberce, je město dneška. Rozkvetlo přes noc. Rysy prudké evoluce jsou tu všude daleko nápadnější nežli v Českém Manchesteru (Liberce). V rozloze není souměrného plánu, domy roztroušeny jsou jako chaloupky ve vsi, z nichž povstaly. Jen pomalu se spojují v elegantní třídy. Kdežto na starém trhu prosvítá všude patina starosvětská a do nedávné doby nebylo tu dláždění, pohled na nové město přenáší pozorovatele rázem na lesklou promenádu moderního velkoměsta. Proměna americká za málo let.“

Buffalo Bill pohlédne na rakouskou Kalifornii

V roce 1906 navštíví sever monarchie nejenom císař František Josef I., ale i král střelců Buffalo Bill. Vlak s jeho kočovným westernovým cirkusem se vrací z turné po městech Rakouska-Uherska a na několik hodin zastaví v Liberci. Lidé i koně vystoupí z vagonů a rozloží se k odpočinku na louce pod Monstrančním vrchem, mezi železniční tratí a řekou Nisou, která bude za pár let napájet mšenskou přehradu. Na louce Buffalo Billa vyhledá redaktor deníku Reichenberger Zeitung a lovec bizonů mu poví, jak je příjemně překvapen krásou zdejšího kraje. Liberečtí kluci zatím v úžasu sledují opravdové indiány. Ani kluci ani indiáni přitom nevědí, že tradiční náhrdelníky zdobící hrudi synů prerie jsou vyrobené z jabloneckých skleněných perliček, které do Spojených států vyvážejí zdejší exportéři.

Jabloneckému okresu se tou dobou přezdívá rakouská Kalifornie, protože sem jako ve zlaté horečce táhnou cizinci ze všech stran, aby tu našli bohatství. Přijíždějí Američané, Egypťané, Turci či Indové – jeden z nich jménem Narimann Manekij Pohowalla se stane mezi místními známou postavou i proto, že za chladného počasí nosí na hlavě dva klobouky do sebe vsunuté. K ražení přehradních štol jsou povoláni dělníci z různých koutů monarchie i ze zahraničí, zvláště italští kameníci a miněři. Někteří z pracovníků v Jablonci už zůstanou – například kovář Morichetto tu po dokončení stavby začne podnikat v obchodu

bižuterií a dělník Milošević uhoří při požáru kantýny; stane se tak první obětí přehrady.

Svět přijíždí do Jablonce a Jablonečtí zase vyjíždějí do světa. Bohatí exportéři vyvázejí „jablonecké zboží“ do Britské Indie, Severní i Jižní Ameriky, Afriky nebo Austrálie. A chudí sklářští dělníci z horských vesnic zase ve snaze uniknout nouzi odplouvají do Brazílie či Argentiny mýtit pralesy a zakládat osady – brusič skla Josef Umann dokonce později ve svém novém brazilském domově sepíše knihu *Rádce pro zájemce o emigraci do Rio Grande do Sul*.

Jablonec má přezdívku Paříž severu, pyšní se tím, že na daních platí do císařské pokladny víc než celé království dalmátské, a po setmění se město mění v předchůdce Las Vegas. „Jablonec se stává v noci prapodivným místem,“ napíše později Antonín Korál ve své knize o zdejším sklářství. „Po deváté hodině se otvírají útroby míst, o kterých ve dne nemá muž práce ani tušení, zavzní hudba a zpěv z vnitra podí nadzemních místností, a vyhne-li se člověk jednomu lákadlu, narazí na prvním rohu na druhé.“

Na roubené chalupy vrhají stín vily exportérů, k nebi se jako elegantní francouzská květina pne věž secesního kostela Povýšení svatého Kříže od Josefa Zascheho, panorama doplňují dvě masivní věže synagogy v maurském stylu a taky „jablonecké mrakodrapy“, nejvyšší obytné budovy v monarchii.

Jablonecký noční život, 1908

podle básně Marie Hübnerové Gablonzer Nachtleben

Noc si vzala černou blůzku,
knoflíky má ze skla hvězd.
Jen strážný jde na obchůzku
jak poslední věrozvěst.

Tiše šumí voda v Nise,
někde v dálce štěká pes.
Až v hospodách rozední se,
nejhloub bude do kapes.

Kostelní věž nedaleká
spustí zvony dvanáctkrát.
A hodina duchů leká
chodce, co má život rád.

Sotva hlahol zvonů dozní,
hned se ozve jiná věc.
Zaskřípění temně pozdní,
jako kdyby spadla klec.

Dvě postavy zahalené
vychází z domovních vrat.
Jaká síla je ven žene,
že nemyslí na návrat?

Jsou to duše lidí hříchu,
které činí pokání?
Které bloudí v nočním tichu
do ranního klekání?

Jsou to vize náboženské,
co mi vězí pod víčky?
Ba ne, jsou to jenom ženské –
chtějí šetřit za svíčky.

Drahé Zápasy

Docela jinak než autoři oslavných vlastivěd vidí Jablonec Anna Drahá. Přijíždí sem roku 1904 jako čtrnáctiletá ještě pod svým dívčím jménem a začne pracovat v kartonážce – neboli škatulárně, jak továrnu nazve ve svém proletářském, autobiografickém románu *Zápasy*, který vyjde časopisecky roku 1927 a stane se prvním česky psaným literárním dílem o Jablonci.

„Cize a neúčastně na ni hleděly tovární budovy a šedé činžáky nejrůznějšího stylu,“ popisuje Anna Drahá příjezd své hrdinky Běty do města. „Jablonec rostl téměř americkou rychlostí a díky českému sklu zbudoval tu německý kapitál svou mocnou državu.“

Běta v továrně vyrábí krabičky, do nichž se pak balí brože na cestu do světa. „Nejvíc do Afriky, kde se chudáci černoši snadno nachytají na jablonecké zlato, dobře je zaplatí anebo vymění za věci, které mají.“

Běta v hukotu strojů potkává ostatní mladé dělnice, bledé, pokřivené a s podlomeným zdravím z přemíry práce i nedostatku stravy. Ona sama přespává v půdní noclehárně se sedmi dalšími dívkami (v postelích spí po dvou) a spolu s nimi si po večerech ještě přivydělává navlékáním korálků. Když přijde jablonecká zima, peřiny jsou ráno „pokryty jíním, jak se na nich srážel dech spících, a sněhový prach, zahnaný sem nekrytou skulinou, vůbec na podlaze neroztál“. Některé dívky umírají na zápal plic nebo zánět pohrudnice; stejný osud málem potká i Bětu.

Poté co se z nemoci zotaví, chce Běta bojovat za zlepšení životních podmínek dělnic. Začne docházet na schůze podzemní *organisace*, v níž se tajně rodí

české odborové hnutí, chystá protestní stávkou ve škatulárně a pomáhá budovat český Národní dům. V neděli chodí do Grünwaldu neboli do Mšena, kde se každý týden pořádá taneční zábava, a tam agituje mezi dívkami, aby se staly soudružkami.

„Půl Jablonce spěchalo do Grünwaldu za tancem. České dívky z továren v laciné paradě se jasně lišily od městských dcerek, nákladně vystrojených. Běta dokonce zaslechla několik uštěpačných slov, kterými se zámožné paničky bavily na účet českých děvчат. Zamrzelo ji to do hloubi duše a zdálo se jí na chvíli, že rozjásaná krajina potemněla. ‚A nebýt nás,‘ pomyslela si, ‚neměli by vaši tatínkové plné kapsy a vy byste se nenosily jako pávice.“

Románu *Zápasy* by slušelo velkolepé revoluční finále s továrnou v plamenech a soudružskými prapory hrdě vlajícími ve slovanských barvách, ovšem Anna Drahá je skromná autorka. V knize *Severočeské kulturní kapitoly* z roku 1978 bude citováno její prohlášení, že by nikdy nebyla schopná napsat nic, co se doopravdy nestalo – takže *Zápasy* končí bez vítězů a poražených, do ztracena.

Když roku 1909 Bětini soudruzi Národní dům slavnostně otevřou, němečtí studenti tam vzápětí vytlučou okna, zničí, co se dá, a holemi zbijí několik Čechů, kteří se jim postavili na odpor (ve skutečnosti podle archivních pramenů došlo i na nože, na druhou stranu před vytlučením oken a zpusťšením domu tehdy Národní dům ochránili četníci).

A když má dojít ke stávce, Běta coby její vůdkyně je lstí vyvedena z továrny a následně propuštěna z práce. Nakonec se tedy nic nezmění, jen Běta najde lásku v soudruhu Strnadovi, vedoucím jablonecké

organisace. V posledních odstavcích Zápasů Běta odjíždí pracovat do sklářského podniku v bezpečně českém Železném Brodě.

*Ze svědectví Anny Drahé o temnotě a krutosti města, které se pyšní přízviskem rakouská Kalifornie, leccos zastaralo, ale její obrazy bídy světa viděného odspodu – ty *peřiny pokryté jíním a sněhový prach na podlaze* – jsou dodnes přesvědčivé.*

Anna proletářka aneb Bitva o Národní dům

Běta Anny Drahé bojuje za rovnoprávnost hned trojí – třídní, národnostní a ženskou.

V třetí oblasti vítězí alespoň v rámci *organisace*: po jejím proslovu o bídě českých škatulářek se „z řad soudruhů ozval hlučný souhlas. Předsedající slíbil dívkám podporu ve všem, co podniknou, a prohlásil, že pokládají pracující ženu za rovnocenného druhu.“

V tom by si Běta i Anna Drahá rozuměly s německou básnířkou Marií Hübnerovou, která je jednou z prvních veřejně činných Jablonečanek a coby členka Spolku žen v domácnosti (Hausfrauenverein) pomáhá zlepšovat postavení nejen žen v domácnosti, ale i zaměstnankyň, a zasazuje se o právo žen spolurozhodovat o veřejném dění.

Témata třídní a národnostní Bětě i Anně Drahé splývají v jedno, takže vzniká příběh o *chudých Čechách pod útlakem bohatých Němců*, o „českém sklu“ pod „německým kapitálem“.

Přitom většinu strádajících dělníků ve sklárnách, textilkách či kartonážkách pochopitelně tvoří Němci; už proto, že Němci v Jablonci celkově tvoří většinu. O útrapách sklářských dělníků píše například Drahé souputník i protipól, sociální demokrat, zakladatel sklářských odborů, novinář a spisovatel Franz Josef Grundmann. On sám předčasně zemře na „nemoc brusičů“, tedy tuberkulózu způsobenou vdechováním jemného skelného prachu.

Je ovšem pravda, že ti Češi, kteří se k svému češství chtějí hlásit, to v Jablonci mají těžké. Jeden z příkladů uvádí knížka *Jablonec n. N. včera, dnes a zítra*, která vyjde roku 1945 krátce po válce, a je tedy silně protiněmecky zaměřená: „V lednu 1908, za třeskutého mrazu, byla vystěhována rodina českého dělníka Františka Kadiče za to, že posílal své dítě do české matiční školy.“

Vlasteneckému životu v dobách císařství slouží spolek Česká beseda, ale Češi se jeho činnosti radši moc neúčastní. Bezmála polovinu členů tvoří parta z jabloneckého pivovaru, hlásající heslo „Co sladák, to člen České besedy“. Jednatel pan Halbhuber, aby Besedu zachránil před rozpuštěním pro nečinnost, dělá zápisy „o neexistujících schůzích a vykonaných volbách“ a do pokladní knihy uvádí fiktivní příjmy a výdaje. „Vymýšleti si zejména obsah jednání vůbec nekonaných schůzí není právě snadnou věcí,“ čteme v *Jablonci n. N. včera, dnes a zítra*. „Tak houževnatá snaha několika jedinců zachraňovala v Jablonci n. N. češství.“

Němci pořádají protičeské demonstrace, v České besedě několikrát vytloučou okna (jednou do nich dokonce neznámý německý vlastenec pálí z malorážky), takže Česká beseda se často stěhuje z podnájmu do podnájmu, protože majitelé domů nelibě nesou, když se do jejich majetku střílí. V Praze vzniká Klub vlasteneckých přátel jablonecké menšiny, ale není to mnoho platné. V Jablonci čeští vlastenci založí alespoň odnož tělocvičné jednoty Sokol (o založení ženského odboru Sokola se později zaslouží neohrožená česká knihkupkyně Emilie Floriánová).

Roku 1909 se Čechům konečně podaří otevřít Národní dům, což deník *Gablonzer Tagblatt* vnímá jako

„všechny meze překračující provokaci“. Protesty německých vlastenců jsou zachyceny v předchozí kapitole, připojme k nim ještě zmínku o následné (a marné) snaze odkoupit dům do německého vlastnictví.

Národní dům přežije a útočiště v něm najdou české spolky nebo později české kino Jabloň. Budova přečká i dvě světové války a čtyřicet let socialismu, až v časech svobody a demokracie za všeobecného nezájmu zchátrá.

Preciosa Iserina

Německý recesistický spolek Schlaraffia byl založen roku 1859 v Praze v hospodě U Freundů, tedy U Přátele; ovšem pamětní deska o založení visí omylem v hospodě naproti, což vystihuje povznesenou náladu celého společenství. Schlaraffové zakládají svoje pobočky neboli „říše“ v německojazyčných oblastech; v českých zemích zvláště na severovýchodě, například ve Varnsdorfu, Frýdlantu, Trutnově, Vrchlabí – a také v Jablonci nad Nisou. Jablonecká říše dostane název Preciosa Iserina.

Členové Schlaraffie se vzájemně pasují na rytíře, propůjčují si roztodivné rytířské řády, nosí pestrobarevné čepičky a řídí se heslem „In arte voluptas“, tedy „V umění je rozkoš“. Mají i vlastní jazyk a vlastní leto-počet s vlastními názvy měsíců. Nejdůležitějším slovem schlaraffské řeči je „lulu“, což znamená pozdrav, souhlas i pochvalu. Schlaraffové vyznávají přátelství, umění a humor, zakázanými tématy jsou mezi nimi politika, náboženství a finance. Čas uvnitř zdí schlaraffských hradů či hostinců plyne jinak než čas venku, kde odtikávají roky od jedné války k druhé.

Říše Preciosa Iserina je založena roku 1909 a jejím prvním vrchním schlaraffem se stane Richard Haasis, význačný exportér a vážený občan, který měl tři roky předtím tu čest být průvodcem císaře Františka Josefa I. při jeho návštěvě Jablonce. Do dnešních dnů se dochová kabinetní fotografie, na níž Richard Haasis pózuje s důstojným výrazem a legrační schlaraffskou čepičkou na hlavě. Členy jabloneckého bratrstva jsou význační podnikatelé, politici i umělci; při

schlaraffských obřadech ovšem zapomínají, kým jsou venku, a dávají si rozverná rytířská jména jako Brilliant von der Kiste (Briliant z Bedny) nebo Maharadscha von Banglesien (Mahárádža z Banglésie).

Schlaraffové se nejdřív scházejí v Haasisově vile, ale záhy si dají ve městě postavit vlastní hrad Neisseburg – s cimbuřím a strážní věží, což v Jablonci v době, kdy už i secese začíná být zastaralá, působí jako svérázný vtíp.